

ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

Ե. ՏԱՐԻ 1891

Տարեկան 10 ֆր. ոսկի — 4 յր. :
Վեցամսեայ՝ 6 ֆր. ոսկի — 2 յր. 50 կ. :
Մեկ թիւ կ'արժէ 1 ֆր. — 50 կոպ. :

ԹԻԻ 12 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ՈՐՈՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԱՅԻՍԱՐՅԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՅԻՍԱՐՅԱԿԱՆ ԵՓՐԱՏԱՆ ԱՂԱԲՐԱԿԱՆՆԵՐ

213

րանիտիս, գաւառը՝ «Աբա», (Aba) լերան ստորոտը, զոր Սարաբան «Աբա», կ'անուանէ։ Պիւնիոս այս տեղեկութիւնը լսած է Դոմեարիոս Կորբուլտէն, որ իբրեւ կուսակալ Ասորոց՝ 63թն Յ. Ք. Ներոն կայսեր ժամանակ Պարթեւաց դէմ պատերազմելով՝ հասաւ մինչեւ հայկական եփրատ։ Ասոր հակառակ՝ լիկնիոս Մուկիանոս, որ վեց տարի ետք իբրեւ կուսակալ՝ Վեսպասիանոսէն յԱսորիս ուղարկուած էր, այն լեռն՝ որուն ստորոտն եփրատ կը բլլէր, կ'անուանէ «Կապուէս», (Capotes), եւ ասոր ամենաբարձր լեռան է, կ'ըսէ, Զիմարա։ Աբա կամ Աբոս լերան մ'անունն այսօրս հայաբնակ բարձրագաւառին մէջ բոլորովին անհետացած կ'երեւայ։ Բայց Սէն-Մարգէն կ'ըզէ հին «Կարանիա», անունը գտնել Էրզրումի հին «Կարին», անուան մէջ, ինչպէս կը կոչուէր յառաջ քան «Թեոդոսուպոլիս», անուանիւր. ինչպէս նաեւ «Կապուտոս», բառին մէջ հայերէն «Կապուտ», բառն, որ անունն Հայք բարձր լեռներու կու տան։ Պտղոմէոս ըստ բաւականի ճշդիւ կը նշանակէ երկու անխառնակներու լայնութեան աստիճանը, առանց աղբրականց տեղի ստորագրելու։ Բոլորովին սխալ տեղեկութիւններ կու տայ Պրոկոպիոս, որ կը համարէ՝ թէ եփրատ եւ Տիգրիս նոյն լեռնէ կը բլլան։ Նաեւ արաբացի, ասորիկ եւ հայ աշխարհագրաց գրութիւններուն մէջ — որպիսիք են՝ Մասուտի, Էտրիսի, Բեաթիպ, Չէլէպի, Ինճիճեան — միայն հարեւանցի տեղեկութիւնք կան եփրատայ աղբրականց տեղւոյն

եփրատայ աղբրականց տեղը մինչեւ դաւուս կեսերն որոշ եւ ճշդիւ չէր գիտցուեր։ Հինաշխարհայրաց տուած տեղեկութիւններէն եւ ոչ մին անձնական հետազոտութիւնէ անոնուած էր, եւ անոր համար մին քան զմիւսն անձիշդ էր։ Եռնաց եւ Հռոմայեցոց գրեթէ ծանօթ էր եփրատայարեւմտեան աղբրականքը, ինչպէս Պլինիոսի եւ Սարաբանի յիշատակութիւններէն կը տեսնուի։ Պլինիոսի համեմատ՝ եփրատ կը բլլէ հայաբնակ երկիրներու. «Կա-

Գերմաներէն «Globus», լրագրէն եւ թարգմանէն Ս. Յ. Սէյրի այս յօդուածն. Գերմ. վերնագիրն է՝ Ein Besuch der Euphratquellen von A. J. Cœper: «Globus», 1891, Nr. 22, S. 339-50.

վրայ՝ Եփրատայ հոսանաց նկարագիրն Եսայի՝ մարգարէ պայծառ եւ գեղեցիկ կը բացատրէ, երբ անոր բունութեան հետ կը համեմատէ աշխարհակալող Ասորեստաննայց պետութիւնը. «Ահաւազիկ անցէ Տէր ի վերայ ձեր զօրք գետոյն (Եփրատայ) զՏօրն եւ զյորդ՝ զարբայն Ասորեստանի եւ զփառն նորա՝ Եւ եկեսցէ եւ հասցէ յամենայն ձորս ձեր եւ ձեռնացի ի վերայ պարսպաց ձերոց . . . » (Ը. 7—8):

Եփրատայ աղբերականց տեղւոյն վրայ առաջին անգամ ճշգրտցն տեղեկութիւն տուաւ այն վիճակագրութիւնը, զոր հրատարակեցին ռուս զօրապետը վերջնութիւն տաճկական պատերազմէն ետեւ: Ասիկայ այն լեւն ու բարձրավայրն, ուր է գլխաւոր աղբերակն, ժողովդեան բերանն եղող յատուկ անուամբը կը կոչէ. այն է՝ «Կեպալուր-տաղ» եւ «Տուվու-տաղ»¹. բայց նոյն կողմանց տեղագրական ստորագրութիւնը չի տար: Կորագոյն ուղեւորներէն պէտք է յիշել Էպպոդ (Abbot) անգղիացին, որ այս գլխաւոր աղբերական պոյն ելաւ, բայց անոր վրայ մանրամասն գրութիւն մը չհրատարակեց:

Չորս տարի յառաջ Պարսկաստան կատարած ուղեւորութիւնս վերջացրէն էն ետեւ՝ Եփրատայ աղբերակները տեսնելու քաջի: Տարւոյ եղանակն արդէն շատ յառաջացած էր: Սակայն անսովոր ջերմութիւնն եւ արեւային վերջնաշուր թոյլ կու տար՝ որ հօտը լեռներու վրայ քիչ մ'առնեն այլ արածուի: Աշնանային տնկերը տակաւին գեղեցիկ էին, եւ այն շքեղազարդ հիպպարքենի (Hipparchien), կիտրոնազգիք (Aurantiaeeae) եւ իւկէք (Lycæon), որոնք ըստ մասին հայաբնակ գաւառներու բոլորովին յատուկ են, կը ծածկէին արեւէն՝ բարձրագաւառին վերջին ծաղիկները, որոնք քանի մ'օր ետքն եղանակին յանկարծակն փոփոխութեամբը ձեռն տակ թաղուեցան: Քաջ առաջնորդի մ'ընկերակցութեամբ, որ այս լեռնագաւառին ամէն ճամբաներուն ու հետքերուն լաւ տեղեակ էր, Հոկտեմբերի գեղեցիկ օր մը ձիավարեցինք Կարենէն դէպ ի հիւսիս: Հինգ ժամէն հասանք «Խաչկալ փանք», փոքրիկ գիւղը, ուր մեծաւ մասամբ Տաճիկք եւ սակաւաթիւ Լաչք կը բնակին: Տեղւոյս Հայոց եկեղեցին ռուս սրբոյ մը նշխարներն², որուն հայ ուխտաւորներ կը յաճախեն: Բարեպաշտ Տիւրքերն ասպիւղականելու համար եկեղեցւոյ վարի գաւիթը կան բազմաթիւ խցեր:

Ամփոփապէս խաչկալ փանքէն անգին զառի-

վերը կը սկսի: Ամբողջ այս բարձունքն — որ առեւելքէն Սիհիբէն (Sichtshik Հինծիք³) մինչեւ գագաթը կ'երկարի եւ իւրաքմէ կ'անջատէ այն ջրերն՝ որոնք մէկ կողմանէ Վաղիստանէ կ'անցնին կ'երթան դէպ ի Սեւ ծով, միւս կողմանէ հայաբնակ երկիրներէն եւ Միջագետքէն անցնելով՝ Պարսից ծովը կը թափին, եւ յառաջ քան զամենայն «Թորթում-սուն» դէպ ի հիւսիս եւ «Գարա-սուն» դէպի հարաւ կը մղեն — կը կոչուի «Կեպալուր-տաղ»: Ասիկայ կազմուած է փրփրաքարէ (trachyte) բայց վրան ոչ հրաբխոյ խառնարան եւ ոչ ալ լավայի հոսանք կ'երեւայ, ինչպէս իւր գրագոյն՝ Սիհիբի վրայ կը տեսնուի: Երեքուկէս ժամ փրփրաքարի վրայէն բարձրանալով՝ հասանք գագաթան վրայ հովիտ մը, ուստի կը բղնեն Եփրատայ աղբերակները: Այս հովիտը մեղմով կը խնարհի եւ չորս քիլոմէթրի չափ տարածութիւն ունի: Մեր այցելութեան պահուն՝ ձիւնէ բոլորովին ազատ էր: Այս հովտին ամենաբարձր զառիվայրներուն վրայէն, — որ ալպեան ծաղիկով եւ խոտով ծածկուած բուսած, հող է՝ կազմուած օգտահարեալ փրփրաքարէ եւ բուսական հողէ, — կը բղնեն 21 աղբիւր, որոնք այստեղ առաջին եւ սկզբնական եփրատաջուրը կը մատակարարեն: Բարձունքին այս զառիվայր մասին անունն է «Տուվու-տաղ», եւ եռացման աստիճանէն առեւայ՝ բարձրագաւառէն 995 մեթր, իսկ Սեւ ծովու մակերեւութէն 2,828:60 մեթր բարձր է: Ամենաբարձր աղբիւրէն 65 մեթր վեր կը բղնէ գլխաւոր աղբիւրը, որ առանձինն աւելի ջուր կը մատակարարէ քան միւս բոլոր աղբիւրներն ի միասին: Այս աղբիւրն իւ՝ տեսած լեռնազրկւթներուն մէջ ամէնէն աւելի գեղեցիկն, վճիտն ու թարմն է. ջրբումութեան աստիճանն է 2, 8⁴ Կելս: Ասիկայ պարզապէս անպէս եւ փառահեղ ժայթքմամբ կը բղնէ՝ փրփրաքարէին արուեստով շրջապատեալ աւազանի մը մէջէն: Այս շրջապատը պարտական է աւազանն այցելուող, որոնք գեղեցիկ օրեր ամէն կողմանէ կու գան լեռան քաղցրաբոյր օդը, մեղմ բարեխառնութիւնն ու թարմ եւ Խալոթ-ժահամ՝ ջուրը վայելելու: Այս աղբիւր ճիշդ քովերը մերկ ժայռեր կան, որոնք կազմուած են փրփրաքարի պորփրիւր՝ խոտաքարի ապակեայ բիւրեղներով շրջապատեալ: Աղբիւրը կը մատակարարէ ջրոյ մեծ քանակութիւն մը, եւ անմիջապէս իրրեւ առուակ կը հոսէ կ'երթայ. քիչ մ'ետքը կը փնայն ուրիշ հոսանքներու հետ: Ի սկզբան դէպ արեւելք կը դիմէ «Տուվու-սուն» անուամբ, փրփրալով եւ մնչելով կ'անցնի Կեպ-

¹ Ի քերմ. բնագրին՝ Երեմիա:

² Մասն մի խաչկալայի: Եւ. Թ.

վուր-տաղի բարձրահովաններու եւ ծործոր-ներու մէջէն. քիչ մ'ետքը լերկ ժայռերու մէ-ջէն, յետոյ կանաչագեղ մարգագետնոյ վրայէն կը սրնայ հարաւ ընթանալով, եւ կը դառնայ դէպի բարձրագաւառ, ուր անմիջապէս ուրիշ աղբիւրներու հոսանքներ ամէն կողմանէ կու գան իր միանալն: Բարձրագաւառին վրայ աղբերա-առաւան իւր նկարագիրը, գոյնն ու անունը կը կորսնցնէ, աւելի յամի կ'ընթանայ, կը մթա-գնի, եւ աւելի իրրեւ ջրանցք մը կ'երեւայ՝ քան թէ գետ. ասկէ սկսեալ կը կոչուի "Գարա-սու", Վեաժուր-տաղի բարձանց վրայ Եփրատայ վճիտ ջրոյն մէջ կարմրախոյտ (truite), իսկ Գարա-սուի մէջ ուրիշ տեսակ ձկնր կ'երեւան, որոնք ճահ-ճային անճաճոյ համ մ'ունին, եւ բնակչաց կարծեաց համեմատ՝ կերողը ջրմը կ'ունենայ: Կարնէն հինգ ժամ յառաջ՝ հիւսիս-արեւմտեան կողմը "Սարչամ-սու" (բնագիրը՝ Sertschama) կը միանայ Գարա-սուի հետ: Սարչամ-սու կը բոլիտ Սարչամ լեռան ձկնապիտակ գագաթը, որ ծայրակտուր բուրգի ձեւով՝ Սիհէքի եւ Քօփ-տաղի մէջ կը բարձրանայ, եւ ձեւէն հե-տեցնելով՝ անոնց պէս մարած հրաբուխ մըն է թերեւս: Խոճա-պունարի ստորոտին մօտ՝ Ծոր-ծորէ մը կ'երեւայ բարձրաւանդակի վրայ Սար-չամ-սու: Արկիպ գրիթէ այնչափ ջուր ունի, որ-չափ Գարա-սու, եւ անկէ կը ստորերի միայն աւելի արագ ընթացողը: Սարչամ-սուի աղբե-րակունքը շին կրնար Եփրատայ իրրեւ բուն աղ-բերակունքը նկատուիլ. վասն զի կատարած ճամ-բան մինչեւ այն տեղն, ուր Գարա-սուի հետ կը միանայ, եւ ոչ իսկ կէսն է այն ճամբուն, զոր մենք կատարեցինք Տուվու-տաղի աղբիւրներէն մինչեւ Խոճա-պունարի կամ Քօփ-տաղի ստո-րոտը: Մտազրուածեան արժանի է որ երկու լեռ-նաշղթայից, որոնք բարձրագաւառը կը շրջապա-տեն եւ Եփրատայ սկզբնական ջուրը կը մատա-կարարեն, բոլոր սաղմաթիւ աղբիւրներն ալ փրկութեամբ են սովորաբար փրկութեամբ պոր-փիւրէ կը բղեն, որ ըստ ինքեան իրրեւ աղբիւ-րաշատ ծանօթ չէ երկրագիտաց: Աղբերաց ա-ռատութեան հետ սերտիւ կապուած է բարձրա-գաւառին կարի բարեբերութիւնը: Թեւեւ ոչը շատ խոնաւ է եւ առատ ջուր կը մատակարարէ, սակայն Երեւանի դաշտին պէս հոս ալ հարկ է դաշտերն ու մարգերն ոռոգանել արուեստական կորիներով, որպէս զի աւելի առատ հունքը ըլլայ:

ՍՍՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՏՏԵՆ-ԿԱԼԻՍԹԵՆԵՍ (Pseudo-Callisthenes)
ՎԵՐՈՒՄ ԸՆԴՔՄԵՆԳՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԵՍԻՐՈՒԹԻՆԵ

6.

Թարգմանութեան մեքերն արժեքն ու լեզուան:

(Հարաւստիստիս Եւ Կրէ)

Խոնդրոյ տակ չի կրնար ըլլալ՝ որ ուղղակի յոյն բնագրէ եղած է այս թարգմանութիւնը: Բայց թէ ինչ յայտնութիւններու թարգմանութիւնը՝ այս կետը պիտի ջնանք պարզել, որչափ կարելի է՝ համառօտիւ: Ապա քանի մը խօսքով քննութեան կ'առնուի թարգմանութեան լեզուն:

Գիտնալով եւ դարու մեր թարգմանչաց հմտութիւնը յոյն լեզուին, եւ մեծ վարժութիւնը՝ ամէն բան բուն հայ ոճոյ փոխելով թարգմանե-լա, պէտք ենք նշին ապաստել նաեւ այս գրքէն, որուն թարգմանիչը՝ Մ. Խորենացի՝ ունէր ար-գեամից այս յատկութիւնները: Բայց նոյն իսկ այն՝ որ թարգմանիչը Մեքսոպոյ երկրորդ գործէն էր, ինչպէս սովոր ենք ըսել, այսինքն՝ այն խմբին, որոնք քիչ շատ յոյն լեզուի օրինակին կուգէին մանցնել իրենց լեզուի ոճը, կը ստիպէր զմզ ընդհանուր, որ այս թարգմանութեան լեզուն չի կրնար բոլորո-վին զերծ ըլլալ յոյն լեզուի ազդեցութենէն: Ասով արգէն թարգմանութեան գլխաւոր կետերը ծանչ-ցած մ'ըլլանք. այսինքն՝ ճշգրտութիւն եւ հաւա-տարմութիւն բնագրի, բնիկ հայ ոճոյ յեղուած թարգմանութիւն, Խորենացւոյ յատուկ կարող եւ ճշտ, բանը նաեւ մեր յառաջածէն շատ աւելի անխառն՝ լեզու, սակայն ոչ թէ բնիկ մարդկան (առաջին գլխորդին յատուկ) դասական լեզու ամէն տեղ. այլ շատ տեղ արդէն լեզուի այլալուծութեան նշաններ կը բերով, եւ ըստ բառականի ալ յաճա-կանին ազդեցութեան ենթարկուած: Թէ աստ անդ կրնան փոքր զարտուղութիւնք, անճշգրտութիւնք եւ նման կէտեր գտնուիլ, այս՝ զարմանալի չէ, եւ քիչ շատ ամէն թարգմանութեանց ալ սովորական: Ինչպիսի է որ յոյն բնագրի մը նշանները չեն կրնար մ'ըլլա անհետ ըլլալ թարգմանութենէ մը, որչափ ալ ջնանայ թարգմանիչը: Դան օրինակի հա-մար շատ մը բառախաղեր եւ այլ նման անարկու-թիւններ, զորոնք թարգմանիչը չէր կրնար միշտ այնպէս թարգմանել, որ մուկ շննան հայ ընթեր-ցողին: Այսպէս կը հրամայէ Աղէքսանդր աղեղնա-որի մը որ եղջերուի մը վրայ նեղ արձակէ՝ "Ետքը կը վրիպի իւր նպատակէն, եւ Աղէքսանդր կը գոչէ- "Այր դու տարադադարեա եղեւ քեզ": (παράττονον σοι γέγονεν.) Հոս Կալիսթենէս կը յաւելուի՝ որ ասոր համար նոյն տեղը "Պարատոնիոն" կ'ընդհանաւ: Հայ մը չի կրնար ըմբռնել թէ ինչ գործք ունի "տարադադարեա" բառը "Պարատոնիոն", անուան հետ. բայց երբ յոյն բնագիրը գնենք՝ կը տեսնենք

1 Պատ. Աղէքս. չը, էջ 37, 2: Քաղաքին անունն է ըստ A παρατόνον; B παράττονον; C παρατόνον; V Paratonium, իսկ M Կալիսթենէս Պαρατόνον. V օրինակի է հոս պարզապէս յոյն բառը παρατόνον istud fac- tum videri.

